

KELÂBÂZÎ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Vahit GÖKTAŞ (*)

Özet

Kelâbâzî tasavvufun klasik döneminin en önemli isimlerinden biri ve sistemin kurucularındandır. Kelâbâzî, basit bir zühhd hareketi olmaktan çıkıp, sistemleşme yoluna giren tasavvufun bu merhaledeki önemli şahsiyetlerindendir. O, Tasavvufun kavramlarının da ilk oluşturucularındandır. Kelâbâzî, İslam düşüncesinin farklı kanalları biçiminde gelişmeye başladığı ayrışım döneminde; ilmî hareketliliğin fazla olduğu Buhara bölgesinde yaşamış önemli bir mütefekkir, kelimci, muhaddis ve mutasavvıftır. Kelâbâzî'nin iki eseri günümüze kadar gelebilmiştir. Bunlar; ta'arruf ve Bahru'l-fevâid'dir. Kelâbâzî Ta'arruf adlı eserinde sûfîlerin akaidle ilgili görüşlerini, tasavvufun esaslarını ve terminolojisini açıklamıştır. Eserlerinde terimleri olabildiğince dini esaslar ışığı altında incelemiş, bunun dışındaki anlamlara pek yer vermemiştir. Bahru'l-fevâid adlı eserinde ise 203 hadîsin tasavvufî ahlakî şerhini yapmıştır. IV/X. asırdan itibaren başlayan tasavvuf döneminde Kelâbâzî'yle birlikte tasavvufun eğitim, bilgi ve marifet yönüyle ilgili ilk tasavvuf kavramlarının kullanımı yaygınlaşmaya başlamış, haller ve makamlardan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâbâzî, Tasavvuf, Klasik Dönem, Ta'arruf, Bahru'l-fevâid

Kalabazî and his Mystical Views

Abstract

Kalabazî is one of the prominent names of the classical era of Tasawwuf, and is also among the founders of the system of Tasawwuf. Kalâbâzî is a thinker, Islamic philosopher; scholar of hadeeth, and a Sufi lived in Bukhara region, which hosted a vast of scientific activities in IV. century after hijrah, which is a period of decomposition in which the Islamic thought started to develop through various channels. Kalabazî is one of the important persons of this age of tasawwuf, which ceased to further be a movement of ascetism, taking the path of systemization. He is also among the first founders of the concepts of Tasawwuf. Two works of Kalabazî could survive up to date: These are Ta'arruf and Bahru'l-fevâid. Kalabazî explained the opinions of Sufis about Islamic creed ('aqaid) and the terminology of Tasawwuf. He studied the terminology under the light of religious principles to the most possible extent, and did not mention any other meanings. In his other work, Bahru'l-fevâid, he commentated on 203 hadeeth in terms of Sufi ethics. In the period of tasawwuf that started from IV/X. centuries, the initial concepts of tasawwuf were started to be used together with Kalâbâzî in terms of training, knowledge and ma'rifa, and stations (hal and makam)

Key Words: Kalâbâzî, Tasawwuf, Classical era, Ta'arruf, Bahru'l-fevâid

*) Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(e-posta: vahitgoktas@gmail.com)

Giriş

İslam düşüncesinin teşekkül ve gelişim dönemiyle ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde milâdî 950 yılına kadar olan dönemi, İslam düşüncesinin teşekkül devri olarak değerlendirildiği görülmektedir¹. Tasavvufi düşünce de İslam düşüncesinin teşekkül sürecine paralel olarak ortaya çıkmıştır. İslam düşüncesi ve buna dayalı olarak ortaya çıkan klasik İslam bilimleri önemin dini, kültürel ve siyasal karakterlerinin oluşumuna ev sahipliği yapmış olan Kufe, Bağdat, İskenderiye ve Basra gibi belli başlı İslam medeniyet merkezlerinde doğup gelişmiştir². Kültürümüzde önemli yer teşkil eden İslam tasavvufunun gerçek yönünü sistemin önemli isimlerinin düşünce ve yaşantılarını ele almadan ortaya koyabilmek mümkün gözükmemektedir. Biz de bu makalemizde, hicri IV. asırda yaşamış, kültürümüzün önemli isimlerinden biri olan Kelâbâzî (ö. 380/990)'yi ele aldık. İslam düşüncesinin her alanında velûd mütefekkirlerin yetiştiği ve kapsamlı eserlerin verilmeğe başlandığı hicri IV. yüzyıl, zühd döneminin sona erip tasavvufa dönüşümün tamamlandığı zaman dilimi olarak anılmaktadır. Bu asır, fikir ve eylemleriyle sonraki çağların tasavvuf anlayışının seyrini belirleyen pek çok sûfi ve ekole tanıklık etmiştir. Müellifimiz, Hucvîrî (ö. 470/1077), Kuşeyrî (ö. 465/1072) Gazâlî (ö.505/1111) ve İbnü'l-Arabî (ö.638/1241) gibi tasavvufun önemli isimlerine de öncülük etmiştir.

Kelâbâzî

Kelâbâzî, IV/X. asırda bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde yaşamış tasavvufun erken dönem sûfilerinden olup, tasavvuf alanında önemli eserler vermiştir. Kelâbâzî (ö.380/990)'nin "sûfi, şeyh, ârif, imâm, muhaddis, hâfız, fakîh, usûlcü, zâhidlerin kutbu, sâlihlerin kutbu gibi sıfatlarla nitelenmiş olması O'nun çok yönlü biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Kelâbâzî, tasavvufun doğuş döneminde yaşamıştır. Murta'îş (ö. 328/939), Bûşencî (ö.348/959), Rûzbârî (ö.369/979), Nasrabazî (ö.367/977), İbn Haffîf (ö.372/982), Şiblî (ö.334/945) gibi devrin büyük sûfileriyle çağdaş olması, sûfilîğin teşekkül sürecini müşâhede etmesi bakımından önemlidir. Bu bakımdan Kelâbâzî'nin sünnî sûfilîğin mahiyeti, doğuşu ve gelişmesi, mutasavvıfların fikirleri ve yaşayışları hakkında verdiği bilgiler, değerli birer belge olma özelliği taşımaktadır³. Dolayısıyla O, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ile başlayan ve Hallac-ı Mansur (ö. 309/921)'la zirveye oturan tasavvuf tartışmalarının içinde; IV. asrın başlarında doğmuş sûfilere yönelik eleştirilerin yoğun olduğu bir dönemde, tasavvufu ve tasavvuf ehlini anlama ve anlatma gayesiyle *Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf* adlı eserini yazmıştır.

Kelâbâzî, fıkıh, hadîs, kelâm ve tasavvuf ilimleriyle meşgul olmuştur. Yazmış olduğu eserlerde, bu yönlerinin kuvvetli olduğunu görmekteyiz.

- 1) Watt, Montgomery W., *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981.
- 2) Şahin Filiz, "Klasiklerimiz, er-Riaye li Hukukillah" *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 1999, y.1, s.2, s. 148.
- 3) Kehhale, Ö. Rıza, *Mu'cemu'l- müellifin*, I-XV. Dımaşk, 1961, VIII, 222; Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, İst. 1941, I, 53; M. Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schriftms*, Leiden 1967, I, 668; Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, Dergâh Yay., İstanbul 1992, s. 12.

Dini ve ilmî meseleleri manzumelerle anlatma geleneği hemen her ilim dalında olduğu gibi, tasavvufun da ilk dönemlerinden itibaren mevcuttur. Kelâbâzî, eserlerinde maksadın daha iyi anlaşılabilmesi için sık sık şiirlerden istişhahlarda bulunur. Bunlar çoğunlukla kendisinden önceki dönemde yaşamış sûfilere ait olmakla birlikte kendisine ait olan şiirlerde bulunmaktadır. Bu durum Kelâbâzî'nin şiir mahfuzatının geniş olduğunu gösterir. Dolayısıyla edebî yönünün, en az diğer ilmî disiplinlerdeki yönü kadar kuvvetli olduğu aşikârdır⁴.

Kelâbâzî'nin tüm ilimlerde vukûfiyet sahibi çok yönlü biri olması bizi şaşırtmamaktadır. Çünkü o dönemde hemen tüm mutasavvıflar bundan farklı bir durum arz etmemektedir. Mutasavvıf öncelikle Kur'an'a ve hadîse sıkı sıkıya bağlı olmak zorundadır. Alim sıfatıyla anılan kişi, birçok ilmi kesbetmiş ilmiyle âmil kişi anlamına da gelmektedir. Yani âlim bilen değil, aynı zamanda bildiğini yaşayana denir. Müellifimiz, ilim merkezi olan Buhârâ'da, ilmî seviyenin yüksek olduğu bir dönemde yetişmiş ve ilim taleb etmek için uzak beldelere seyahatlerde bulunmuş ve bunun neticesinde yalnız dinî ilimlerde değil aynı zamanda aklî ilimlerde de kendisini yetiştirmiştir. Özellikle matematik ilmiyle ilgilendiği, sayılar konusunda fazlaca bilgi sahibi olup, Muhammed b. Musa'nın *Kitâbü'l-Cebr* adlı eserinden istifade ettiği bilinmektedir⁵.

İslâm'a nüfûz etmeye çalışan yabancı unsurlara karşı İslâm alimleri çok dikkatli olmuşlar ve eserlerinde bunu dile getirmişlerdir. Tasavvuf alanında dış tesirlere karşı mücadele daha tesirli olmuştur. İçerideki mustasvifeyle ve dışardan gelen tehlikelerle mutasavvıflar mücadele etmişlerdir.

Kelâmın ana gayesi, İslâm'a yönelen iç ve dış saldırılara karşı İslâm'ı savunmaktır. Kelâbâzî, sûfî olmasına rağmen, akaidle ilgili bir çok meseleyi Ta'arruf adlı eserine almıştır. Şeriat-tasavvuf birlikteliği konusundaki titizliği dolayısıyla Kelâbâzî eserlerinde Kelamî konulardan da bahsetmiştir.

Kelâbâzî'nin eserlerinde ortaya koymuş olduğu tasavvufun içinde, mevzu ve israilî rivayetler görülmemektedir. Bu bağlamda onun tasavvufu, Kur'an ve Hadîs çizgisindedir. Bu nedenle, zaman zaman selefler tarafından takdir görmüştür⁶.

Bir Hanefî fakihi olan Kelâbâzî'nin tasavvuf anlayışı da, akıl ile hisse, lafız ile manaya ve zahir ile batına aynı derecede önem veren Muhâsibî (ö. 243/857), Ebû Talib el-Mekkî (ö. 386/996), Kuşeyrî (ö.465/1073), Serrac (ö.378/988), Hucvirî (ö. 470/1077) ve Gazâlî'nin tasavvuf anlayışı gibi akılcı ve nasçı bir tasavvuftur⁷.

4) Fikret Karapınar, *Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk İbrahim b. Ya'kub b. Yusuf b. Kesir b. Hâtîm b. Abdîrrahman el-Gülâbâdî (ö.380/990)'nin Maânî'l-Ahbâr Adlı Eserinin İlk Seksen Varağının Tahkik ve Tahrîci*, SÜ Sosyal Bil. Enst., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1999, s. 65.

5) Bilal Saklan, *Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî ve Maânî'l-ahbâr* (Yayınlanmamış Çalışma), Konya 1991, s.9.

6) Kelâbâzî özellikle tasavvufunu sistemleştirdiği eserinin ilk bölümü; *Ta'arruf* adlı eserinin akaidle alakalı olan kısmında akla ve re'ye başvurmadan kaçınır.

7) Saklan, *Ma'ânî*, s.14; Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 14.

Kelâbâzî, devrinin önemli ilim adamlarından ilim tahsil etmiş, hemen tüm alanlarda vukûfiyet sahibi, zamanındaki Müslümanların inanç ve kelimâ problemlerini ele alıp açıklığa kavuşturabilecek kısaca devrinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek mükte-sebat sahibi bir âlimdir. *Ta'arruf*'un Müstemlî şerhine takdim yazan Muhammed Rûşen, *Fevaidü'l-Behiyye*'den nakille şöyle demektedir: “Şeyh Muhammed b. el-Fadl fıkıh ilmi okumuş olan Muhammed b. İshâk Ebû Bekr el-Buhârî el-Kelâbâzî, imâm ve usulcû idi. Onun *Ta'arruf* adlı kitabı vardı ve bu kitapta tevhidle alakalı sözleri toplamıştı.”⁸

İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1869/1946) de Kelâbâzî'nin kelimâ ve selef karşısında taktığı tavrı şöyle ifade etmektedir: “Kelâbâzî, *Ta'arruf*'ta yaratma ve tekvin bahsinde, selef imamlarına muvafakat ederek Eş'arileri dolayısıyla Küllabiyye'yi reddediyor. O bu görüşü, sûfilerin kanaati olarak takdim ettiği için de arif sûfiler Eş'ariyye'yi dolayısıyla Küllabiyye'yi reddetmiş oluyor.”⁹

Kelâbâzî'nin etkisinin en bariz şekilde görüldüğü eser, Nakşbendi silsilesinin önemli simalarından Muhammed Pârsâ (ö. 822/1419)'nın *Faslu'l-Hitab*'ıdır. Her ikisinin de aynı coğrafyadan olmasının bunda etkili olmuştur kanaatindeyiz¹⁰. Pârsâ (ö. 822/1419) Kelabazî'yi şu şekilde tavsif etmiştir: “Şeyh, arif, imâm, Ebûbekir İshâk-ı Kelâbâzî, meşâyih'in büyüklerinden, zâhidlerin kutuplarından olup, ehl-i ilim arasında Bahru'-l-fevâid adıyla bilinen Ma'ânî'l-ahbâr'ı telif etmiş, ahir ömrünü zühd, mücadele ve riyazatla geçirmiş, *Ta'arruf* kitabını ikmal eylemiş, meşâyih'in telif sahibi olanlarından ve sâlihlerin kutuplarındanır”¹¹

Kelâbâzî, sadece yaşamış olduğu dönemin dinî ve tasavvufî hayatını etkilemiş bir sûfî ve ilim adamı değil, kendisinden sonraki sûfilerin doğru bir tasavvuf anlayışına sahip olmalarına öncülük eden ve hatta itikâdî, amelî ve ahlâkî açıdan sahih bir tasavvuf gele-neğinin temellerinin atılmasında ve bu güne kadar ulaşmasında önemli katkıları bulunan bir sûfî olarak tarihte hak ettiği yeri almıştır.

Sistemin ilk kurucuları aynı zamanda kavramların ilk oluşturucularıdır. Diyebiliriz ki Kelâbâzî ile birlikte tasavvufî kavramlar yerine oturmuştur. Öyle ki kendisinden önceki sûfilerde ve özellikle Muhasibî'nin metinlerinde karşılaşılan bazı kavramların açık ve net olmaması Kelâbâzî de söz konusu değildir.

Eserleri

1. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*

Kelâbâzî'nin bilinen en meşhur eseri “*Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*”tur. Tasavvufun en önemli klasiklerinden biri olan bu eser hakkında, “*Ta'arruf olmasaydı, tasavvuf bilinmezdi*” denilmiştir.

8) Muhammed Buhârî Müstemlî, *Şerhü't-Ta'arruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf*, c. I-IV, tah. Muhammed Rûşen (İntişârât-ı Esâtîr) Tahran 1363, I, 4.

9) İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmî Kelâm*, Ankara 1981, s. 281.

10) Hâce Muhammed Pârsâ, *Faslu'l-hitâb: Tevhid Giriş*, çev. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yay., İstanbul 1988, s.5, 99, 496.

11) Pârsâ, *Faslu'l-hitab*, s.5, 99, 496.

Bu eseri kendisinden sonra gelen mutasavvıflara da kaynaklık etmiştir. Bu eser hakkında asrımızda ilk çalışmayı yaparak bu eseri ilim dünyasına tanıtan İngiliz müsteşrik A. John Arberry'dir. Arberry mezkûr eserin ilk defa tahkikini yapmış ve eser 1934 yılında Mısır'da Hanci Yayınları arasından çıkmıştır. Bundan sonra Arberry eseri İngilizceye çevirmiş, kısa bir mukaddimeyle *The Doktrine of Sûfis* adıyla Londra'da yayınlanmıştır.

Arberry'den sonra eserin ikinci tahkiki, tasavvuf araştırmalarıyla tanınan Abdulhalim Mahmud ile Tâhâ Abdulbâkî yapılmış ve 1960 yılında Kahire'de basılmıştır. Daha sonra Ahmed Şemseddin tarafından yapılan tahkik 1993 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Eserin daha sonra birçok baskısı yapılmıştır.

Ta'arruf, tasavvufun en önemli kaynaklarından biridir. Tasavvufla alakalı hemen bütün meselelerden bahseden, tasavvuf tarihi ve doktrini ile ilgili temel bilgiler veren, sûfilerin akide ve tecrübelerinden bahseden bu eser, Kelâbâzî tarafından ömrünün sonuna doğru kaleme alınmıştır.

Kûtu'l-kulûb, *el-Lümâ* ve *Keşfü'l-Mahcûb* gibi klasik eserler arasında yer alan *Ta'arruf*, özellikle Kuşeyrî (ö.465/1073), Gazâlî (ö.505/1111) ve Hâce Muhammed Pârsâ (ö. 822/1419)'ya etki etmiştir.

Ta'arruf, Sünniler tarafından kabul edilen İslam tasavvufunun özünü ve gerçekçi tasvirini ortaya koyması açısından önemlidir.

Ehl-i sünnet inancının özlü ve net bir şekilde anlatmış olduğu bu eserde, tasavvufun İslâm'ın bizzat özü olan muhabbet yolu olduğu ortaya konulmuştur. Kelâbâzî, tasavvufun içinde de bir bozulma yaşandığına işaret etmek suretiyle sûfiler hakkında oluşmuş yanlış kanaatleri düzeltmeyi amaçlamış, tasavvufun önemli şahsiyetlerinin sözlerinden hareket ederek gerçek tasavvufun ne olduğu ortaya koymaya çalışmıştır.

Bazı âlim ve sufilerin *Ta'arruf* hakkındaki değerlendirmeleri şöyle olmuştur:

Aliyyü'l-Kârî: "*Ta'arruf* tasavvuf konusunda eşi yazılmamış bir eserdir."¹²

Sühreverdi: "*Ta'arruf* olmasaydı tasavvufun ne olduğunu bilemezdik"¹³

Muhammed Rüşen: "Ebû Bekr Kelâbâzî'nin *Ta'arruf* li-mezhebi ehli't-tasavvuf kitabı, telif devrinden başlayarak öyle bir ün salmıştır ki, onun hakkında bazen "*levle't-Ta'arruf lemâ 'urife't-tasavvuf*"¹⁴ bazen de "*Levle't-Ta'arruf lebatâle't-Tasavvuf*"¹⁵ denilmiştir¹⁶.

Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657): "*Ta'arruf* şeyhlerin ehemmiyet verdikleri kısa ama meşhur bir eserdir."¹⁷

12) Aliyyü'l-Kârî (ö. 1041/1606) Allah'ı görmenin cevazından bahsederken Kelâbâzî'ye dayanıyor ve bu sözü söylüyor. Aliyyü'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, İst. 1981, s. 319.

13) "*Lev le't-Ta'arruf le mâ arafne't-tasavvuf*" şeklinde söylenen bu söz 'Avarif müellifi Sühreverdi tarafından söylenmiş ve daha sonraki eserlerde yaygınlaşmıştır. Pârsâ, *Faslü'l-hitâb*, s. 99. Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 43.

14) "*Ta'arruf* olmasaydı Tasavvuf bilinmezdi."

15) "*Ta'arruf* olmasaydı Tasavvuf yarım kalırdı."

16) Müstemlî, *Şerh-i Ta'arruf*, I, 5; Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 419; Pârsâ, *Faslü'l-hitâb*, s. 99.

17) Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 53.

Ragıp Paşa (ö. 1763): “*Ta’arruf*, emsali nâdir bulunan çok faydalı bir eserdir. Bu eserde sûfilerin meşrebine ve sülûkun hakikatına işaret edilmiştir.”

Nicholson: “*Ta’arruf*, tasavvuf tarihinin ilk temel kaynak eserlerindendir.”¹⁸

Arberry: “Kelâbâzî’nin bu eseri, eski sûfilik tarihiyle ilgili birinci derecede bir kaynaktır. *Ta’arruf*’ta sûfilerin akide ve rûhi tecrübelerinden ve tasavvufia alakalı hemen hemen bütün meselelerden bahsedilir.”¹⁹

Helmut Ritter: “*Ta’arruf* ortodoks yani Ehl-i sünnet İslam tasavvufunun temel kitabıdır.”²⁰

Ta’arruf, hem sûfilerin imânî konulardaki görüşlerini öğrenmek isteyenlerin bir başvuru kitabı olmuş hem de sahasında ilk sistematik çalışma olması nedeniyle sonraki müelliflere bir ölçüde öncülük etmiştir. Arberry, “*Ta’arruf*, sûfliğin Sünnî İslâm’ın resmî kabulündeki başarısında oldukça büyük bir öneme sahiptir. O nedenle, *İhyâ*’sında tasavvuf ve kelâm uzlaşmasına son noktayı koyan büyük kelâmcı Gazâlî (ö.505/1111) bile, Kelâbâzî’nin açmış olduğu bu yolu izlemiştir”²¹ tespiti ile onun tasavvufî düşünce tarihi içindeki önemli ve hayâtî konumuna işaret etmiştir. Câbirî de sözü edilen hususu doğrular mahiyette şunları söylemiştir: “*Ta’arruf*, tasavvufun en fanatik bir Sünnî tarafından dahi helâl hatta müstehab dairesine sokulmasını hedefleyen zekice hazırlanmış bir fıkıh fetvası konumundadır.”²²

Ta’arruf, Serrâc (ö.378/988), Ebû Tâlib-i Mekkî (ö. 386/996), Sülemî (ö.412/1021) ve Kuşeyrî (ö.465/1073)’nin eserleri arasında yer alan tasavvuf tarihinin birinci derece kaynak eserlerinden biridir²³. Eski ve yeni tüm araştırmacılar bu kaynaktan yararlanmışlardır. Günümüzde de yerli ve yabancı, yapılan pek çok araştırmada, vazgeçilmez bir kaynak eser olma özelliğini korumakta, ayrıca onda yer alan görüşler de akademik çalışmalarda inceleme konusu olmaktadır. Bu itibarla, yazıldığı dönemden itibaren gerek üslûbu, gerek verdiği bilgiler sebebiyle sürekli ilgi gören ve okuyanları etkileyen bir eser olmuştur.

Ta’arruf’ta öncelikle sûfî’yi, hakiki sûfilerin kimler olduğunu ortaya koymuştur. Akabinde, İslâm akidesinin hemen tüm konularıyla tasavvuf kaidelerini incelemiştir.

Ta’arruf’ta, “tevhid, Allah’ın sıfatları” gibi hususlarda sûfilerin bakış açıları ortaya konulmuştur. Bu tür tartışmalar ayet, hadîs ve sahabe sözlerine dayanarak işlenmiş ve önceki sûfilerin sözlerinden misaller verilmiştir²⁴. Kelâbâzî, eserinin ilk bölümünde İslam akaidinin güzel bir özetini verir. “Mahiyeti ve niteliği bilinmeyen konularda,

18) Nicholson, Reynold A., *The Mystics of Islam*, Schocken Boks, New York 1975, önsöz, s. 5.

19) Arberry, eserin kısa fakat; önceki telif edilen benzerlerinden daha otantik/sahih olduğunu vurgular. Bk. Arberry, *The Doctrine of Sûfis*, Cambridge 1935, s. 66; Arberry, A. J., “Kelâbâzî”, *İA*, İst. 1977, VI, 538.

20) Helmut Ritter, *Orientalia*, İstanbul 1933, I, 79.

21) Arberry, s. 14 (Sunuş).

22) Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, İst. 1997, s. 396.

23) Arberry, “Kelâbâzî”, VI, 538.

24) Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s.10.

Allah'ın sözüne Allah'ın muradı üzere iman ettik, Allah Resûlü'(s.)'in sözüne Allah Resûlü (s.)'in muradı üzere iman ettik" demesi ve bu sözü ile kelâmî tevillerden kaçındığını belli etmesi, Onun selef akaidine ne kadar yakın olduğunu göstermektedir²⁵.

Ta'arruf, belli başlı tasavvufi konularda bilgi veren tasavvuf tarihinin en eski kaynak eseridir. Gerçi tasavvuf sahasında *Ta'aruf*'tan evvel yazılmış birçok eser vardır. Mesela Haris-i Muhasibi'nin (ö. 243/857), Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909), Hal-lac-ı Mansur'un (ö. 309/921), İbn Hafif'in (ö. 372/982), Nifferî'nin (ö. 354/965) bazı eserleri, zamanımıza kadar gelmiş, hatta bunlardan bazıları Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. Fakat bunlardan hiçbirisi tasavvufun bütün meselelerini bir arada ve düzenli bir şekilde bahis konusu etmez. Bu sebeple *Ta'arruf*'u sahasında yazılan ilk sistematik eser, diye tarif etmek yanlış sayılmaz.²⁶

Şüphesiz ki her asırda düşünce sistemini ortaya koyan çeşitli eserler telif edilmiştir. Eser, bir düşünce sisteminin doğuş dönemiyle alakalı ise daha da önemli hale gelmektedir. *Ta'arruf*'da belli bir asrın tasavvuf telakkisini ortaya koyduğu için önemlidir. Bu asır tasavvufî düşünce sisteminin doğuş ve gelişme dönemini oluşturmaktadır. Kısacası *Ta'arruf*, ele aldığı konular ve bu konuları işlerken kullandığı ilmî ve düzeyli olan üslûbu, ortaya koyduğu makul ve mutedil izahları, yaptığı orijinal yorumları ile tasavvuf klâsik-leri içinde özel yeri olan ve vazgeçilmez kaynak bir eser olma özelliğine sahip bulunan müstesna bir tasavvuf klâsiğidir.

Günümüzde de tasavvuf araştırmalarında en temel kaynaklar arasında Kelâbâzî ve *Ta'arruf*'u zikredilmektedir.

Ta'arruf'a birçok şerh yazılmıştır. Kelâbâzî'nin *Ta'aruf* isimli eserine yapılan şerhler ve yazma nüshalarının fazla olması daha sonraki yüzyıllarda bu esere gösterilen ilgi için önemli bir delil teşkil eder. *Ta'arruf* ilk zamanlarda çok rağbet görmüş, okunmuş ve şerh edilmiştir.

2. Bahru'l-fevâid

Kelâbâzî'nin en az *Ta'arruf*'u kadar önemli olan bu eseri kaynaklarda şu isimlerle geçmektedir: *Bahru'l-fevâid el-müsemma bi ma'âni'l-ahbar*, *ma'âni'l-âsâr*, *ma'âni'l-ahbâr*, *mißtahu ma'âni'l-ahbar*, *ma'âni'l-ehadîsi'l-mustafaviyye*, *ma'âni'l-ahbari'l-müctebeviyye*. Fuat Sezgin'in hicri 375 senesinde telif edildiğini söylediği bu eserin ülkemizde ve yurt dışında muhtelif kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır²⁷. Eserle alakalı ilk kez 223 hadîsten 79 hadîsin tahkikini, Mısır İskenderiye Belediyesi kütüphanesindeki nüsha (1011/1602 yılında yazılmış) ile Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye (1348/1929) nüshasını kullanarak Muhammed Hasan İsmail ile Ahmed Ferid el-Mezîdî birlikte yapmışlardır.

25) A.g.e., s.15.

26) A.g.e., s. 19.

27) Fuat Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, s. 175; Eserin yazma nüshaları hakkında geniş bilgi için bk. Vahit Göktaş, *Kelâbâzî (380/990) ve Tasavvuf Anlayışı*, AÜ Sosyal Bil. Enst., (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s.68.

Bu çalışma *Bahru'l-fevâid el-meşhûr bi-Ma'âni'l-ahbâr* adıyla Dâru'l-kütübu'l-ilmiyye tarafından 1999 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır.

Eser üzerine yapılan diğer çalışma ise daha geniş ve daha kapsamlıdır. Bu, 17 nüshası üzerinde 223 hadîsten 100 hadîsin tahkîki 1999 yılında Fikret Karapınar tarafından yapılmıştır. Çalışma "*Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk İbrahim b. Ya'kub b. Yusuf b. Kesir b. Hâtim b. Abdirrahman el-Gülâbâdî (ö.380/990)'nin Ma'âni'l-Ahbâr Adlı Eserinin İlk Seksen Varağının Tahkik ve Tahrîci*" adı altında Selçuk Üniversitesi'nde Yüksek Lisans tezi olarak sunulmuştur. Bilal Saklan'ın 1991 yılında doçentlik çalışması olarak hazırlanmış olduğu "*Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî ve Ma'âni'l-ahbâr*" adlı çalışmada Kelâbâzî'nin hayatı ilmi kişiliği, eserin muhtevası, hadîs ilmi açısından, kaynak ve isnad bakımından değerlendirmesi yapılmıştır.

2- Tasavvufî Görüşleri

Kelâbâzî'nin hemen her konuda temel referansı ayetler ve hadîslerdir. Eserlerinde konu edindiği âyet-i kerîmeler, genellikle iman, ibadet, Allah'a dönüş, yöneliş, itaat, muhabbet, Allah'ın azameti, Hz. Peygamber (sav)'e muhabbet, O'na ittiba, ilim, ilmiyle amel olma, el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker, mücâhede, nefsi tezkiye vs. gibi özellikle tasavvufî ve ahlâkî konularla alakalıdır²⁸.

Kelâbâzî'nin eserleri, tasavvufun fıkri ve amelî konularıyla ilgili önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Ayrıca, Kelâbâzî, Allah'ın varlığı ve birliği, kader, ecel ve ölüm gibi, Kelâm ilmine dair temel konularda açıklamalar getirmekte, hatta bunları müstakil başlıklar altında ele alarak, sistematik şekilde sonraki yüzyıllar için temel oluşturabilecek fıkri malzemeler sunmaktadır²⁹.

Kelâbâzî itikâdî konular yanında tasavvuftaki haller ve makamlarla ilgili; tevbe, zikir, duâ, nefis, ruh, akıl, kalp, sevgi, murâkabe, müşâhede, rüya, kerâmet, istidrac, fenâ, bakâ, fakr, ölüm, ibadet, ahlâk, ma'rifet ve bilgi gibi kavramları da ele almıştır. Kelâbâzî, tasavvufî yorum açısından bu kavramların ilk kullanıcılarından ve ilk savunucularındandır.

Kelâbâzî'nin eserlerinde tasavvufî konuları işlerken bazen müstakil başlıklar altında bazen de ayet veya hadîslere yapmış olduğu şerhlerle düşüncelerini açıklar. Tasavvuf alanında ortaya konan birikimi gözden geçiren Kelâbâzî, dönemiyle ilgili gözlemlerde bulunmuş, devrinin yaşayan sûfîleriyle görüşmeler yapmış, bu yolla elde ettiği bilgi, belge ve bulgular ışığında, sünnî tasavvufla sünnî akaid arasında bir ayrışmanın

28) İlk dönem tasavvufunda felsefi etkiler yok gibidir. Bu yüzyıllarda felsefi düşünce tam olarak İslam kültürünün içine nüfuz etmemiştir. Bu nedenle ilk dönem tasavvufunun felsefeleşmesinden söz etmek mümkün değildir. Erginli, Zafer, *İlk Sûfîlerde Nefs Kavramı, Haris Muhâsibî Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 2001, ss., 22,43.

29) Şatahatla ilgili olarak bkz. Ethem Cebecioğlu, "Şatahat İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme" *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 2006, sayı: 17; ss. 7-27; Cengiz Gündoğdu, "Mevlânâ (ö.672/1273)'nın Şâhiyye Türünde Yazdığı Bir Gazeli'nin Şerhi: Şerhi Ebyât-ı Celâleddin-i Rûmî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 3 (Ocak-Haziran 2002), Sayı: 8, ss. 27 vd.

olmamasının gerektiği ve olmadığı gerçeğini ortaya koymaya çalışmıştır. Böylece Kelâbâzî eserinde akaid ve kelâm konularına ağırlıklı bir biçimde yer vermiş ve bu konuları müteşerriflerle mutasavvıfları birleştiren bir üslup ile ele almıştır. Bu yönüyle de diğer tasavvuf klasiklerinden ayrılmıştır. Asırlarca önce, dün olduğu gibi bugün için de önemli olan bir konuda güzel bir örnek ortaya koymuş, İslâmî disiplinler arasında olması gereken bütünleşmeye öncülük etmiştir³⁰.

IV/X. asırdan itibaren başlayan tasavvuf döneminde Kelâbâzî'yle birlikte tasavvufun eğitim, bilgi ve marifet yönüyle ilgili ilk tasavvuf kavramlarının kullanımı yaygınlaşmaya başlamış, haller ve makamlardan bahsedilmiştir.

Kelâbâzî haller ve makamlardan bahsederken insan ruhunu tahlil etmiş, ona arız olan halleri ve bunlardan korunma yöntemlerini belirlemeye çaba sarf etmiştir. Tasavvuf ıstılahları daha önce kelime olarak açıklanırken Kelâbâzî'yle birlikte bunlar, makam ve hal olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Hal ve makamların, aralarındaki yakınlık ve benzerlik sebebiyle, birbirinden ayırt edilmesi zor olmuş, bu yüzden ıstılahlar suffiye arasında bazen hal, bazen makam olarak nitelendirilmiştir. Terimleri genel kabul görür bir şekilde hal ve makam olarak ayırmak mümkün olmasa da, makamın ve halin özellikleri belirlenmiştir. Buna göre makam, Allah ile kul arasında bir manadır, çalışmak suretiyle kazanılır ve bunun için kalıcıdır. Her makamın bir başlangıç ve bitiş noktası vardır. Bir makamın hakkını vermeden diğerine geçilemez. Bazılarına göre geçilen makam terk edilir. Makamlar içinde kâmil bir sufînin yalnızca bir kaçını elde edebileceği ilk sufîler tarafından ifade edilmiştir. Hal ise, Allah'ın lütfu olarak insanın kalbine gelen manalardır. Kalıcı değil, geçicidir. Ne zaman ve hangi özelliklerle geleceği belli değildir. Bazılarına göre, başlangıçta hal olan manalar zamanla kişide makam olarak yer alabilmektedir. Hal makamın başlangıcıdır, hal zamanla makama dönüşür. Bazılarına göre ise, haller makamların neticeleri, makamlar amellerin neticeleridir, dolayısıyla ameli en sahih olan makamı en yüce olandır ve makamı en yüce olan da hali en büyük ve yüce olandır.

Kelâbâzî eserlerinde terimleri olabildiğince dini esaslar ışığı altında incelemiş, bunun dışındaki anlamlara pek yer vermemiştir. *Ta'arruf* adlı eserinde, şu on yedi ıstılahı makam olarak isimlendirmiş ve açıklanmıştır: Tevbe, zühd, sabır, fakr, tevazu, havf, takva, ihlas, şükür, tevekkül, rıza, yakın, zikir, üns, kurban, ittisal, muhabbet.

Ta'arruf taki ıstılahlar ise şunlardır: Tecrid-tefrid, vecd, galebe, sekr-sahv, şuhud-gaybet, cem-fark, tecelli-istitar, fena-beka, marifet, tevhid, arif, mürid-murad, mücahede-muamele, vera, latife, firaset, havatır, rüya, gayretullah, tahammül, ölüm, semâ. Ancak Kelâbâzî bu ıstılahların dışında itikâdî, ahlâkî ve sîyasî konularla ilgili de görüşler serdetmiştir.

Zahirî ve bâtinî kirlerden sıyrılıp varoluşa yeniden katılma olarak nitelendirebileceğimiz tevbe hadisesi kişinin ruhî tekamül ve kendini gerçekleştirme şuuruna erme sürecinde çok önemli bir başlangıç basamağıdır. Bu basamakta sâlik yönünü Allah'tan

30) Yetik, Erhan, "Klâsiklerimiz/V 'Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, *Tasavvuf Dergisi*, sayı 6 (Mayıs 2001), ss. 255-264.

gayrından Allah'a çevirmiş ve vuslat makamlarında yol almak için niyetlenmiştir. Çünkü Allah kulunun kendisine dönmesini beklemekte ve tevbesi neticesinde de sevinmektedir. Kelâbâzî üç tür tevbeden bahseder: "Halkın tevbesi gûnahtan, evliyanın tevbesi gafletten, nebilerin tevbesi başkalarının nail oldukları şeye ulaşmaktan âciz olduklarını görmekten olur."³¹

Kelâbâzî'ye göre vera', değil şüphelilerden; mübah olan şeylerden de uzak durmaktır. Çünkü vera' makamı, dua ve istek makamı değil rıza ve teslimiyet makamıdır. Vera' sahibi insanın kazandığı mertebe, kaybettiğine üzülmemektir. Bu durumda kişi elinden kaçırıldığı bir şeye üzülmeyeceği gibi, kaybettiği bir şeyi de aramaz. Vera zühdü gerektirir. Zühd başlangıçta nefsin hevasına uymaktan kaçınmak, şehvetlerden uzak durmak; nihai olarak ise helalden dahi uzak durup kişiyi Allah'tan uzaklaştıran her şeyi terk etmektir. Kişinin zühdüyle gururlanması da büyük günah sayılmıştır. Kişinin uzak durduğu şeyler zaten kendisine ait olmayan değersiz şeylerdir. Bu nedenle zühdün övüntülecek bir tarafı yoktur.

Kelâbâzî'ye göre manevi takamülün merhalelerinden biri de sabırdır³². Sabrı Allah'a tevekkül ve kazasına rıza göstermek suretiyle malsız olmayı, nebilerin hilyesi, salih kulların şiarı ve mü'min kulların zîneti olarak gören³³ Kelâbâzî, aynı zamanda nefsi Allah'ın haram kıldığı şeylere düşmemek, Allah'ın emirlerini yerine getirmek için hapsedmek olarak yorumlar³⁴. Kelâbâzî, "sabretmek için sabretmek"ten bahseder. Bu durumda sabrın gayesi başka bir şey değil, yine sabır olacaktır³⁵. "Sabır, sabırda sabretmektir" sözü Kelâbâzî'ye göre; sabrederken bir çıkış kapısının açılmasını beklememek, manâsına gelir³⁶. Kelâbâzî sabrı bir temizleyici olarak görür. O'na göre belâ ve musibete sabreden insan günah kirinden temizlenir³⁷. Ancak sabır musibetin ilk anında olmalıdır

Kelâbâzî, kişinin Allah'a muhtaç olduğunu izhâr etmesini kulluğun karakteristik bir özelliği olarak görür³⁸ ve Allah'a kulluğun iki şey üzerinde bina edildiğini söyler: Allah'ı bilmek yani marifetullah ve Allah'a muhtaç olmak/iftikar. Ma'rifetullah, kişinin Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etmesi, Allah'a muhtaç olmak ise, nefsinin Allah'ın kabzasında istediği gibi tasarrufta bulunurken görmesi, sözlerini ve fiillerini Allah'la birlikte müşâhede etmesidir.

Kelâbâzî'ye göre havf ve recâ ibadetin temelinde sürekli olması gereken iki duygudur. Havfın da basamakları vardır; başlangıçta hüzn halinde oluşan korku bir kayıptan dolayı

31) *Ta'arruf*, s. 92; Serrâc'da hemen hemen yakın ifadelerle avamın tevbesinin günahlardan, havassın tevbesinin gafletten olduğunu dile getirir. Serrâc, *Lüma'*, s. 43.

32) Mekki sabrı ikinci makam olarak zikrederken, Serrâc beşinci sırada zikretmektedir. Bkz. Serrâc, *Lüma'*, s. 46; *Ta'arruf*, s. 94; Mekki, *Kûu'l-Kulûb*, I, 298.

33) *Bahru'l-fevâid*, vr. 163a.

34) *Bahru'l-fevâid*, vr. 165b.

35) Recai, *Hulasa*, s. 284.

36) *Ta'arruf*, s. 94.

37) *Ta'arruf*, s. 94.

38) *Bahru'l-fevâid*, s. 209.

meydana gelir, daha sonra teyakkuz yani uyanıklık halini alır, havfın en ileri derecesi ise akıbet korkusu olmaksızın yalnız Allah için korkmaktır. Recâ'da ise bu durum yalnız Allah'ı ümit etmek seviyesine ulaşır. Bu mertebede kimin havfı ve recâsı Allah'a ve Allah için olursa Allah o kişiyi tüm korktuklarından emin kılar.

Takva kişinin Allah karşısında acziyetinin farkında olması kendine karşı dürüst olmasıdır. İnsan ne kadar dürüst ve namuslu ise vicdanı da o kadar kuvvetli olur. Dolayısıyla en muttakî insanlar, en kuvvetli vicdan sahipleridir. Sonuç olarak takva başlangıçta şüpheli şeyleri, daha sonra Allah'tan uzaklaştıran mubahı terk etmektir. Takvayı yaşayan kişi takvâsını kusurlu görüp Allah'tan af dilemelidir. Son olarak ise kişi, takva ehli olarak değil takvada yok olarak mahviyet içerisinde olmalıdır. Yani müessir esere eşer de müessire dâhil olmalıdır.

Kelâbâzî'ye göre ihlâslı amel, kulun her şeyden kesilerek Allah'a yönelmesi ve işlediği her işten dolayı O'na dönmesi her fiilini bir tevbe sebebi olarak görmesidir³⁹. Gerçek anlamda yapılan ibadetin Allah ile kul arasında bir sır olduğundan bu ibadetlere nefsin, şeytanın hatta meleklerin bile müdahil olmaması gerekmektedir. Bu bağlamda İhlâs kul ile Allah arasına hiçbir varlığın girmemesidir. Bu durumdaki kişi nefsin istek ve arzularından uzaklaşır ve gayesi yalnız Allah ve O'nun rızası olur. Yaptığı ameli görmez. Bu noktada ihlâs, yapılan işlerin kalbini ve ruhunu teşkil eder.

Kelâbâzî'ye göre Şükür, nimetin nimeti verenden olduğunu anlamak, Allah'a emrettiği ve nehyettiği hususlarda kulluğu iltizam etmektir. Hamd ise, Allah'a sena etmek, şüküründeki eksikliği görmektir. Şükürün nihâi noktasını, kişinin onca gayretten sonra, şükürü yerine getirmekten aciz kaldığını görmesi olarak belirleyen Kelâbâzî, şükürü Allah'a ve insanlara şükür şeklinde taksim eder. Bunlardan insanlara şükretmeyi daha kolay görür ve bunu yitiren kişinin, daha zor olan Allah'a şükretmeyi daha çok kaybedeceği kanaatinde olduğunu belirtir⁴⁰.

Tevekkül Allah'ın kazasına sükûn ve rızadır. Yani geçmişle hayıflanmamak ve tam bir teslimiyet halidir. Özü ise rıza ve yakındır. Kelâbâzî "Deveni bağla öyle tevekkül et" hadîsini de "Kaderin hükmüne sessiz kalmak" olarak yorumlamıştır.

Kelâbâzî'ye göre rıza karşılıklıdır. Teknik anlamda rıza kuldan rıdvan ise Allah'tan olur. Rıza ile rıdvanın birleşmesinden itminan, sükûn ve huzur hali doğar.

Kelâbâzî'ye göre insanın yaratılmasından amaç Allah'a ibadet etmektir. İbadetten maksat ise iman hakikati olan yakîni elde etmektir⁴¹. Şehvetine hâkim olup, nefsinin zulmetinden kurtulan kişinin kalbine Allah kendi zikrini yerleştirir. Kalbine Allah'ın zikrini yerleştiren kişinin kalbi artık mutmain olmuştur⁴². Kişi Allah'ın zikriyle meşgul olursa O da ona zikrini kolaylaştırır, İslâm'ın nuru gönlünü genişletir, zikriyle kalbini

39) *Ta'arruf*, s. 99.

40) *Ta'arruf*, s. 167-169.

41) *Ta'arruf*, s. 81.

42) *Bahru'l-fevâid*, vr. 145 b.

rahatlatıp huzura erdirir, dünyayı ve nefsinı ona unutturur. Öyle ki, nefsinden uzaklaşır ve dünyayı reddeder olur. Allah O kişiyi Kendinden başkasıyla meşgul olmaktan alı-koyar. Allah; “Ben, Beni zikreden kişinin dostuyum, yoldaşımı” der. Kendisiyle onun arasındaki perdeyi kaldırır. Öyle ki, kul neredeyse Allah’ı görür⁴³. Zikir ve mücadele ile kalpte heva kalmaz, sülûkun başındaki korku yerini ümide bırakır, bu şekilde kalpte üns meydana gelir⁴⁴.

Fenâ ve cem’ hâli kula ait iki sıfattır. Kişinin kendi sıfatlarıyla Allah’a yaklaş-ması mümkün değildir. Allah’a Allah’ın lütfuyla yaklaşmaktan başka çare yoktur. Kelâbâzî’ye göre kişi kendisi olması itibarıyla Allah’a yaklaşmaktan ve vâsil olmaktan ümit kesince, Allah o kişiye lütfuyla muamele eder ve o kişiyi ye’s halinden geri çe-virir⁴⁵.

İttisal, sırrın hayrete (zühule) ulaşmasıdır. Yani ittisal halindeki kişinin Allah’a ta-zim etmesi, başkasına tazim etmesine mani olur⁴⁶. İttisal, kulun yaratıcısından başka-sını görmemesi, Yaratıcıdan başkasına ait olan hayalin kalbinden geçmemesidir. Yine ona göre hareket hicranın, sükûn vuslatın işaretidir⁴⁷. İttisal temkin ehlinin ve sahv ehlinin vasfıdır. Sarhoş nasıl ki namazdan men edilmişse, gafletin etkisiyle sarhoş olan kişi de vuslattan perdelenmiştir⁴⁸.

Her ne kadar, yaşadığı dönemde bir kısım tasavvuf erbabı Kur’ân kaynaklı olan mu-habbet kelimesi yerine “aşk”ı kullanıyor olsalar da Kelâbâzî muhabbeti tercih etmiş, aşk kelimesini birkaç istisna dışında kullanmamıştır. *Bahru’l-fevâid*’de muhabbetle alakalı bir çok hadîsi ele almış ve şerh etmiştir. Burada sevgi konusundaki fikirlerini rahatlıkla açıklamış ve hadîsleri ahlâk, sevgi ve gönül dünyasının hoşluklarıyla şerh etmiştir. Sevginin ileri derecelerini rahatça ifade etmesine rağmen aşk kelimesini fazlaca kul-lanmamaya titizlik göstermiştir.

Kelâbâzî hayayı Allah’tan haya ve mahlûkattan haya diye ikiye ayırmıştır. Allah’tan haya; O’na karşı günah işlememek, kalpte O’ndan başkasını barındırmamak, kalp-ten şehvet ve kötü duyguları uzaklaştırmaktır. Bu bağlamda Kelâbâzî “Kişi kalbin-de Allah’tan başkasını gördüğünde Rabbinden nasıl hayâ etmez” diye sorar⁴⁹. Bu ise hayânın en üst düzeyi olan murakabe halidir⁵⁰. Haya’nın murakabe ve ihsanla direkt ilişkisi vardır. Murakabede sâlik kendisini her şeyden soyutlayarak, nefsinı sıfırlaması-yla, sahte benliklerden kurtulur, potansiyellerini inkişaf ettirerek, kendisini gerçekleştirir⁵¹.

43) *Bahru’l-fevâid*, s. 105.

44) *Ta’arruf*, s. 106.

45) *Ta’arruf*, 107; Kuşeyrî, kişinin kendisini Allah’a yakın görmesinin Allah’tan çok uzakta olduğu an-la-mına geleceğini söyler. Bkz. Kuşeyrî, *Risâle* s. 82

46) *Ta’arruf*, s. 78.

47) *Ta’arruf*, s. 108.

48) *Ta’arruf*, s. 78.

49) *Ta’arruf*, vr. 249a.

50) Muhâsibî, *Risâletü’l-müsterşidin*, s. 181.

51) Maslow, Abraham, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul 2001, s. 104.

Mahlûkata karşı olan haya ise kişinin Allah'ın esma ve sıfatlarını kendisinde tecelli ettirip, güzel ahlaklı olmasıdır.

Kelâbâzî, tasavvufun temel kavramlarını ele aldığı *Ta'arruf* isimli eserinde en fazla fenâ ve bakâ kavramlarına yer ayırmıştır. Aslında tasavvufun üzerinde oturduğu temel düşünce de budur. Fenâ düşüncesinde insanın kendini Yaraticının varlığında kaybetmesi ve bu sayede de O'nda ve O'nun vasıtasıyla yaşama imkanına kavuşması sözkonusudur. "Ben" bilincinin ortadan kalkması neticesinde geriye sadece nesne-özne ikileşmesi öncesindeki mutlak uyanıklık olan saf ve mutlak hakikatin birliği kalır.

Kelâbâzî'ye göre imanın hakikatlerinden biri vecd halidir. Vecd, zühd takva vera' ve ihlasın neticesi olup daha sonraki hallerin müjdecisidir. Müşâhede anında vecd ortadan kalkar. Vecd hâlinde hoşlanan kimseye, vecd rahatlık verir. Hâlbuki Hakk'ın huzurunda bulunan kişi vecdini kaybetmiştir. Huzur arttıkça vecd azalır⁵².

Kelâbâzî'nin anlattığı cem' tasavvufî literatürdeki fenâ, fark ise bakâ hâlini temsil etmektedir⁵³. Kulun kendisinin Hakk için var olduğunu bilmesi cem' haline kavuşması demektir. Bu ise adem ve fenâ halidir. Bu durumda Allah'ın kudret ve ilmi vardır. Buradaki ilim ayân-ı sabitedeki ilimdir. Onun dışında bir şey yoktur. Bireyin yokluğuyla varlığı arasında fark yoktur. Kişi kendine fayda teminine ve zarardan korunmaya malik olamaz. Onların nitelikleri ezelde nasıl takdir edilmişse öyledir. Sâlik için cem' gaybet; fark ise huzur halidir. Çünkü gaybette kişinin kendinden geçmesi; kendisini ilahi tasarruf altında görmesi sözkonusu iken; farkta kişinin fil ve hallerini görmeleri sözkonusudur⁵⁴.

Kelâbâzî gayretullah'ı, Allah'ın, kulunu kendisinden uzaklaştıracak şeylere kapılmasını hoş karşılamadığı şeklinde anlamıştır⁵⁵. Nitekim konunun anlatıldığı hadîslerde de bu manada yani Allah'ın kendine ortak koşulmasından hoşlanmadığı manasında kullanılmıştır⁵⁶.

Kelâbâzî'ye göre; manevî yönden belli makamlar katetmiş insanlar "gaibten ses işitme", "görsel bir tecrübe", "rüya yoluyla uyarılma veya müjdelene" gibi bazı tecrübeler yaşayabilmektedir.

Sûfiyî kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesi bağlamında değerlendiren Kelâbâzî'ye göre, tasavvuftan amaç ne keşf u keramet sahibi olmak ne de halk içinde şan şöhrete sahip olmaktır. Aksine kişinin tüm gayret ve çalışma, kalbini tasfiye ve nefsinin tezkiyeye yönelik olmalı ve bu sûretle de Cenâb-ı Hakk'ın rızasına ermeye çalışmalıdır⁵⁷.

52) Müstemlî, *Şerh*, IV, 1455.

53) *Ta'arruf*, s. 119. Sülemî'nin de cem' hâline yüklediği mana ile fenâ hâli aynıdır. Sülemî, *Tis'atü'l-Kütüb*, s. 131.

54) *Ta'arruf*, s. 119.

55) *Bahru'l-fevâid*, s. 174.

56) Buhârî, *Tevhid*, 7416, *Nikâh*, 107; Müslim, *Lian*, 1499; Dârimi, *Nikâh*, 2/149; ayr. bkz. Kuşeyrî, *Risâle* s. 256; Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 451; Ruzbihan Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 144.

57) *Ta'arruf*, s. 24.

Kelâbâzî'nin tasavvuf anlayışı işinin kendi haliyle hemhal olması, başkasının ayı-bıyla meşgul olmaması ve başkalarına hizmet prensibi üzerine kurulmuştur. Kendi halinden bahseden sûfiler başlangıç makamında sayılmıştır. Bu şekilde kendinden bahsetme tasavvuf yolunda merhale katedememiş sûfilerin işi ve nefsin bir arzusu olarak görülmüştür⁵⁸.

İlk dönem klasiklerinde akaidle ilgili hususlar üzerinde titizlikle ve yoğun bir şekilde durulmuştur. Bu yoğunluk ve titizlik Kelâbâzî'de kendini daha fazla hissettirmektedir. O, tasavvuf istilahlarına ve tasavvufun diğer konularına girmeden önce sûfilerin akaidle ilgili bakış açılarını ve anlayışlarını ortaya koymaya çalışmıştır. *Ta'arruf*'da akaidle ilgili konulara ve mutasavvıfların bu konudaki görüşlerine detaylı yer ayrılması bunun yanında da *Bahru'l-fevâid*'de hadîs şerhleri yapılırken hemen her fırsatta itikadî hususlara değinilmesi, dönemin de yapısı gereği Kelâbâzî'nin bu konudaki hassasiyetinin göstergesidir. İtikadî konularda bilgi verirken Ehl-i Sünnet inancını savunan, Mürcie mensuplarını ve Kaderiyecileri ve Rafizileri eleştiren Kelâbâzî, tevhid konusundaki titizliğiyle kendisinden sonra gelecek sûfilere öncülük etmiştir⁵⁹. Kelâbâzî kelamın nazarî konularına girmemektedir. Eserlerinde kelamın nazariyatla alakalı yönünden ziyade sûfilerin akidevî görüşlerini temellendirmeyi amaçlamaktadır. Bunda kendi döneminde yaygınlık arzeden ibahiyeci, hululcû ve ittihadcî bazı şeriat dışı bozuk tasavvuf akımlarına bir tepki olduğu gibi, tasavvufu reddedenlere de tepki söz konusudur.

Kelâbâzî, Hakim-i Tirmizî (ö. 216/831)'de olduğu gibi akıllı ma'rifetle doğrudan alakalı olarak ele alır. O'na göre akıl gidince ma'rifet de gider⁶⁰. Tirmizî bir yerde aklın bir mülk, bu mülkün de sultanının ma'rifeti olduğunu söylemektedir. Kelâbâzî, aklın kaynağının dimağ, meskeninin sadr olduğunu ifade ederken, faaliyet alanının da bütün bir beden olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla ona göre akıl, ilim ve ma'rifetle birlikte zikredilen bir kavramdır.

Kelâbâzî'de ma'rifet, ilim ve akıl birbirinden ayrılmayan üç kavramdır. Ma'rifet ilmi gerektirir, ilim ise akıl gerektirir. Yani akıl ilimle bilmek, ilim ma'rifetle bilmek, ma'rifet Hakk'la bilmektir⁶¹.

Kelâbâzî, ilimleri sınıflara ayırır:

1. İlmü'd-dirâse: Buna İlmü'l-iktibas da denir ve tevhîd ilminin pekiştirilmesinden sonra elde edilen ahkâm ilmidir.

58) *Bahru'l-fevâid*, s. 42; Genelde sûfiler kendini beğenmişlik, böbürlenme ve kibir kabilinden dilin bir afâtı olan sözden şikayet ederler. Ayrıca sözün manevî tecrübenin doğrudan yerine geçememesi dolayısıyla şikayet ederler. Yoksa mutlak anlamda sözden şikayet söz konusu değildir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Çakmaklıoğlu, Mustafa, *İbnü'l-Arabî'de Dil-Marifet İlişkisi*, İnsan Yay, İstanbul 2007.

59) *Bahru'l-fevâid*, s. 140.

60) Enbiya 21/83'te geçen "Başıma bir bela geldi, (Sana sığındım), Sen merhametlilerin merhametlisin" Kelâbâzî bu duasında Eyyüb'ün aklının gideceğinden endişe etmesi dolayısıyla böyle yalvardığını ifade etmektedir. *Ta'arruf*, s. 141.

2. İlmü'l-verâse: Nefsin âfet ve hilelerini, amelin âfetlerini, dünyanın aldattıcılığını bilmektir⁶².

Sûfiler, keşfi, kuvve hâlindeki bilginin açılması ve insanın kalbinde uyumakta olan derûnî bilincin uyanması şeklinde telakki etmişlerdir. Ebu Hüseyin en-Nûrî (ö.295/907), bakmak ile keşfin farklı olduklarını belirtmek için; “Gözle görülenlerin keşfi bakmakladır, kalblerin keşfi ise ittisâl iledir”⁶³ demektedir. Kelâbâzî’ye göre, mûkâşefe ruhun sırrını keşf etmek demektir⁶⁴.

Kelâbâzî tevhid, fıkıh, hikmet ve ma’rifet ilimlerinden sonra “havâtır ilimleri”, “mûşahede ve mûkâşefe ilimleri”nin, geleceğini belirtir. Mûkâşefe ilmüne “işaret ilmi” veya “ma’rifet ilmi” de demektedir. Kalbin mûşahedesini ve ruhun keşfini gerçek manâsiyle sözle ifade etmek imkânsız olduğu için bu ilme: “işaret ilmi” denilmiştir. Bahis konusu hususlar vuslat ve vecd halleriyle bilinir, tasavvufî halleri yaşayan ve bu ilme ait makamlara ulaşanlardan başkası bunu bilemez. Yani vecd bir hal olduğu için okuyan değil ancak yaşayan bilebilir⁶⁵.

Kelâbâzî, ruhta ilahi bir mahiyet arayan sûfilerin tamamının “Rûh, bedene hayat veren bir manâdır”, sözünde birleştiklerini söylemiştir⁶⁶. Ruh sayesinde insan yeryüzünde Allah’ın halifesi olmaya hak kazanmıştır. Ruhun ilahi bir yönünün olması dolayısıyla nasıl ki bedenın gıdası kendi aslı olandan yiyip içmesi ise ruhun gıdası da Allah’ın zikridir⁶⁷.

Kelâbâzî nefsi bütün uzuvlar için bir emanet olarak görür ve nefsini şehvetten uzak tutanın takva sahibi olduğunu, takva sahibini ise Allah’ın rızıklandıracağını belirtir⁶⁸. Kelâbâzî’ye göre ruh bir kavimdir, nefis ise tek bir şeydir. Ruh soğuk bir rüzgardır, nefis ise sıcak bir rüzgardır. Ruh bedene üfürüldüğü zaman soğuktur. İçine nefis konulunca sıcak olur⁶⁹. Nefsin muhtelif hayvanlara benzetilerek tasviri gibi görüşlerin Kelâbâzîde olmaması; onun görüşlerinin şekillenmesinde felsefî görüşlerin etkisinin olmadığını gösterir kanaatindeyiz. İlk sûfilerde ve Kelâbâzî’de nefsin olgunlaşması ve tekamülüyle ilgili bir görüşe rastlanmaz. O nefsi negatif ruhu ise pozitif bir unsur olarak algılar⁷⁰.

61) Aynı yer. Kelâbâzînin marifeti gnostik anlamdaki bir marifet değil bilinçli zühd şeklinde kendini göstermektedir. Dolayısıyla marifet varlıkla değil, bilgi ve ilimle ilgilidir ve bu bilgi kişiyi irfana götüren bilgidir.

62) *Bahru'l-fevâid*, s. 100.

63) Serrâc, *Lüma'*, s.339.

64) *Ta'arruf*, s. 87.

65) *Ta'arruf*, s. 87. Vecde ulaşan kişi Hakk’a yakınlaşan kimsedir. Bu hali yaşayan kişinin sorumluluğunu Allah nuru ve kudret eliyle üzerine almıştır. Mekkî, *Kâtu'l-kulûb*, II, s. 90.

66) *Ta'arruf*, s. 68; bkz. Hicr, 15/29.

67) *Bahru'l-fevâid*, s. 185.

68) *Bahru'l-fevâid*, s. 160.

69) *Bahru'l-fevâid*, vr. 188a.

70) Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, s. 157.

Kelâbâzî göre rüyanın üç şekli vardır: Biri Allah'tan müjde; biri şeytanın korkutması, biri de nefsin konuşmasıdır.⁷¹ Kelâbâzî rüyayı genel anlayışa uygun bir şekilde açıklar. Ve sadık rüyalarla ilgili örnek olaylar anlatır⁷². Genel anlayışa göre ise sadık rüya ile vahiy arasında sıkı bir ilişki vardır⁷³. Müminin görmüş olduğu rüya müjde olduğu gibi; şirk, inkâr ve büyük günah kirleriyle kalbi kararmış kimselerin gördüğü rüyaların bir ikaz olduğunu söylemek mümkündür⁷⁴.

Tasavvuf düşüncesinde, evrensel algıların/idrakın gözü olan kalb, ayne'l-yakîn ile özdeşdir. Kelâbâzî "fuâd" la "kalb" in aynı şeyler olduğunu ancak; daha çok kalbin içi için fuâd, sahası yani dışı için de "sadr" kelimesinin kullanıldığını ifade eder⁷⁵. Kalp iki yönlü olduğu; bir halden diğer bir hale dönüşebildiği için bu isimle isimlendirilmiştir. Gözün idrâk ettiği şeye "el-basar" (görme), kalbin idrâk ettiğine "ilim", fuâdın idrâk ettiği şeye de "yakîn" denilmiştir. Yani, ilim kalble; yakîn de fuâd ile ilgilidir⁷⁶. Ehl-i İlim'le, kalb erbabı ve mükâşefe ashabını⁷⁷ aynı düzlemde gören Kelâbâzî, ehl-i yakîn'den insanların hâlis olanlarını kasdeder⁷⁸.

Kelâbâzî'ye göre hikmet bir ilimdir ve kişinin kurtuluşu için elzemdir. Vazifesini düzgün bir şekilde yapan kişiye, Allah'ın edebîyle edeblenmesi neticesinde; ahlâkını düzeltmek, nefsânî arzulardan uzaklaşmak, dünyayı terk ederek ona sırt çevirmek kolaylaşır. Kelâbâzî'ye göre bu duruma gelen bir kişi için kalbine gelen sesleri denetlemek/ murâkabe-i havâtır, sırrını ve ruhunu temizlemek/ tathîr-i serâir mümkün olur. "Ma'rifet ilmi" budur. Fıkıh, Tevhid ve Hikmet ilimlerini öğrenenler ancak ma'rifet ilmini öğrenebilirler⁷⁹.

Kişinin nefsini tezkiye kalbini tasfiye etmesinin neticesinde kalbinde oluşan bir nur olan firaset, Allah'ın kuluna olan bir lütfu olup, hallerin ve makamların neticesinde nefsin esaretinden kurtulup, kişinin iç dünyası temizlenince ancak ortaya çıkabilir. Kelâbâzî'ye göre mü'minin firasetinden sakınmayla ilgili husus da; riyaya düşme tehlikesinden kaçınmak anlamındadır⁸⁰.

Dünyada hiçbir mahluk Hz. Peygamber (s.) de dahil Allah'ı görmemiştir ve göremeyecektir. Ru'yetullahla ilgili aklî ve naklî deliller zikreden Kelâbâzî, ru'yetullah'ın

71) *Bahru'l-fevâid*, 318.

72) Kelâbâzî rüyanın sıhhatiyle alakalı bazı yaşanmış örnekleri zikreder. bkz. *Ta'arruf*, ss. 214-215

73) Bkz. Buhârî, Tabir, 26. Geniş bilgi için bkz. Abdulgaffar Aslan, *Kur'anda vahiy*, (Basılmamış Doktora Tezi) Konya, 1997, ss. 90-92

74) Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, çev. Cengiz Şişman, İnsan Yay., İstanbul 1997, s. 34. Jung rüyaları ilham olarak da nitelendirmiştir.

75) *Bahru'l-fevâid*, s. 72; Muhâsibî kalple sadrı ayırır ve sadrın kalbi kapsadığını söyler. Muhâsibî'de sadr genel olarak insanî duygu ve niyetlerin olup bittiği iç dünyanın bütünüdür. Bkz. Muhâsibî, *Risâletü'l-müstersîdîn*, s. 36.

76) *Bahru'l-fevâid*, s. 149.

77) *Bahru'l-fevâid*, s. 149.

78) *Bahru'l-fevâid*, vr. 217b.

79) *Ta'arruf*, s. 87.

80) *Ta'arruf*, s. 151.

arif kullar için yani cenneteki nimetlerden daha fazlasını isteyen kimseler için mümkün olacağını ve bunun da sürekli olacağını belirtir. Ru'yetullah aklen caiz naklen vaciptir.

Kendilerine peygamber gelen ve davete muhatap olanları "ümme" olarak tanımlayan Kelâbâzî, bunları şöyle gruplandırır:

1- Kendilerine peygamber gelmiş ve davet edilmiş, fakat icabet etmemiş olanlar. Ehl-i kitap ve müşrikler böyledir. Bunlar cennete giremeyeceklerdir.

2- Davet edilmiş ancak, icabet etmiş olanlardır. Tembelliklerinden veya herhangi bir sebepten dolayı amel edememiş olan bu kişiler, amelsiz olsalar bile, Allah'ın birliğini ve Rasûlünün risaletini kabul ettiklerinden dolayı mü'mindirler ve "ümme'd-da' ve ve'l-icâbe" adını alırlar. "Ümmetü'l ittibâ" değildirler. Davete icabet edip, emredileni yerine getirenler ise "ümme'd-da' ve ve'l-icâbe ve'l-ittibâdır."81

Hiz. Peygamber de diğer insanlar gibi insandır ama ona vahyolunması, kendisine ayrı bir keyfiyet kazandırır. Bu keyfiyet kapsamına, günahlardan korunma anlamında "ismet", vahyolunan emirlerin bütün insanlığa şâmil olması anlamında "teşîr", âhiretin garanti altına alınması gibi özellikler girmemektedir. Bunun yanında âl-i Muhammedi bilmek, tanımak cehennem ateşinden kurtuluştur. Onları sevmek, sıratın geçme iznidir. Onlar için velayette bulunmak, azâptan emandır. Velayetin zıddı düşmanlıktır. Velayet arkadaşça davranmaktır, ittifaktır. Muhammed'e ayrıcalık göstermek, onlara arkadaşça davranmak Resûlullah (sav)'e yardım etmek ve velayet etmektir. Allah'a da vekâlet etmek gerekir. Allah'a vekâlet etmek cehennemden emandır. Azap kabirde olur, kıyamet meydanında olur, cehennemde olur. Kim azaptan emin olursa, her yönden emin olur82. Kelâbâzî, Resûlullah'ın şefaatinin hak olduğunu83 ve bazı günahların şefaatiyle affolunabileceğini de savunur84.

Kelâbâzî'ye göre velilik iki türdür85:

1. İnsanı Allah'a ve İslâma düşman olma hâlinde çıkaran velîli. Bu manâda, imanı olan herkes velidir. Buna "Velâyet-i amme" de denilir. Bu tür velilik, muayyen müslümanların şahsında velilik hâlinin gerçekleştiğini ve bunun bilinmesini gerektirmez. Sadece genel olarak bütün müminlerin veli olduğu söylenir ve "Mutlak olarak mü'min Allah'ın velisidir", denilir86.

81) *Bahru'l-fevâid*, vr.232b

82) *Bahru'l-fevâid*, s. 302.

83) Kelâbâzî, şefaatin hak olduğuna delil sadedinde şu ayetleri zikreder: Duha, 93/5; İsrâ, 17/79; Enbiya, 21/28; Şuara, 26/100.

84) *Bahru'l-fevâid*, s. 113.

85) Kelâbâzî bu tasnifi yaparken Hakim Tirmizî'den etkilenmiştir. Kelâbâzî'nin velayet hakkındaki görüşleri Hakim Tirmizî kadar geniş değilse de bu konuda efradını cami ağıyarını mani bilgiler vermesi onun dönemin birikimine vukufiyeti ve hakimiyeti açısından önemlidir. Krş. Salih Çift, *Hakim Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, ss. 223-283.

86) *Ta'arruf*, s. 74; "Velâyet-i amme"; "Allah inananların dostudur" (Bakara, 2/257) âyetinde belirtildiği üzere, bütün mü'minlerin ortak olduğu velâyettir. Konuyla ilgili bk. Dilaver Selvi, *İslam'da Velâ-*

2. İhtisas, ıstıfâ ve istina yani tahsis etme, seçme, süzme ve dost edinme manâsındaki velilik. Buna “velâyet-i hasse” adı verilir. Bu manâdaki velilik makamı, veliliğin bilinmesini ve hakikatinin anlaşılmasını icap ettirir. Böyle bir derecede bulunan velî, nefsine bakmaktan ve kendini görmekten mahfuzdur. Onun için “Kendini beğenmişlik hâli” ona yol bulamaz.

İtikad ve Kelâmıla ilgili konularda bir kelâmcı gibi bilgi yeren, yer yer münakaşalara giren Kelâbâzî, ibadetler konusunda fazla bilgi vermez. Bilgi verdiği konularda da fıkıhçılardan ziyade, bir mutasavvıf gibi meseleyi ele alır ve o şekilde izah etmeye çalışır. Meselâ, taharet konusunda; tahareti gerektirecek haller, abdest ve guslün yapı- lış tarzı hakkında hiçbir bilgi vermez. Zahirî ve Bâtınî olarak iki yönden değerlendirir. Bâtınî tahareti, kişinin içini Allah’tan başkasına bakmaktan temizlemek, zahirî tahareti de hadesten taharet abdest, gusl olarak yorumlar. Devamlı abdestli olmayı, abdest bozmamak olarak değil de hades vaki olduğunda abdest almak şeklinde anlayan müel- lif, buna gerekçe olarak da mü’minin devamlı iki hal yani murakabe veya ihmal üzere olmasını gösterir⁸⁷. Buradan da anlıyoruz ki tasavvuf insanın kendi iç doğasını daha fazla önemsemektedir. Tarikatlar döneminde yaygın olarak kullanılan mürîd kelimesi, ilk dönem sûfilerinde iradeyle alakalı olarak kullanılmıştır. Kelime Allah’tan başkasını irade etmeyen, niyet ve irade anlamında kullanılmıştır⁸⁸. Kelâbâzî’ye göre Allah da insan da hem mürîd hem de murâddır. Fakat Allah’ın mürîd ve murâd olması insanın mürîd ve murâd olmasından öncedir. Yani her hakîki mürîd aynı zamanda murâddır⁸⁹. Çünkü Allah’ı irâde eden kimse, Allah’tan olan ezeldaki irâde ile onu irâde etmektedir. Çünkü Allah onu irade etmeseydi, mürîd olamazdı. Önce Allah kulunu irâde ettiği için, sonra kul onu irâde etmiştir. Bu konuda Allah şöyle buyurur: “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler”⁹⁰; “Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır.”⁹¹; “Tevbe etsinler, diye Allah onlara tevbeyi nasip eyledi.”⁹² Allah’ın tevbeyi nasip etmesi, kulların ona dönmeleri için daha evvel O’nun kullarına dönmesi manâsına gelir⁹³. İnsanın, kendi irâdesini, Cenâbı Hakk’ın irâdesinde ifnâ etmesini, insan irâdesinin varabileceği en zirve noktadır⁹⁴.

İlk dönem tasavvufunda ve dolayısıyla Kelâbâzî’de erba’în, halvet gibi kavramlar yoksa da bu kavramların temelini oluşturan mücâhede ve riyazet gibi hususlar vardır.

yet ve Keramet, Umran Yay., İstanbul 1990, s. 42; Cengiz Gündoğdu, *Tasavvufia Velâyet Kavramı*, AÜ Sosyal Bil. Enst., Erzurum 1992, s. 6 vd.

87) *Bahru’l-fevâid*, vr. 239b.

88) Muhâsibî, *Riâye*, s. 110; Serrâc, *Lüma*, s. 334.

89) *Ta’arruf*, s. 139; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 204.

90) Mâide, 5/ 54.

91) Mâide, 5/119.

92) Tevbe, 9/118.

93) *Ta’arruf*, s. 139.

94) Mevlânâ bu hususu şöyle ifade eder: “İradesini Allah’a verenin işi, iştir. O, Allah işi için her işten kesilmiştir.” *Mesnevî*, VI, b. 586.

Kelâbâzî mücahade için rehber ihtiyaç olup olmadığı hususunda her hangi bir şey söylemez. Ona göre kişinin hoşlanmadığı ve onun için dayanılması zor acılara hüsn-i kabulle tahammül etmesi onun cihadıdır⁹⁵. Acılara tahammül etmek gibi malı Allah yolunda sarfetmek de cihattır⁹⁶. “*Hac, her zayıf ve kadının cihâdıdır.*”⁹⁷ hadîsini Kelâbâzî mücâhedeyle ilgili olarak değerlendirir ve müzmin bir hastalığı ve özürlü olan zayıf kişinin haccının onun cihadı olduğunu söyler⁹⁸.

Kelâbâzî amelin oluşumunu zikirler, düşünceler ve ameller şeklinde üç aşamada değerlendirir. Zikirler, dinin ameli; düşünceler, kalbin ameli ve ameller, beden hareketlerinin amelidir⁹⁹. İnsanın doğuştan getirdiği bir takım hasletler vardır. Bunlardan bir kısmı olumsuzdur ve terbiyeye muhtaçtır. Riyazet ve eğitimle bunlardan arınılır ve temizlenilir. Eğer kişi, ahlâkını düzeltir ve bunlardan arınırsa, niyeti düzelir, karakteri güzelleşir ve iyi huylu olur. İşte rahile dediğimiz şey de eğitilip evcilleştirilince, neslindeki soyluluk ve tabiatındaki asalet ortaya çıkar¹⁰⁰. Kelâbâzî insan ahlakının sonradan düzeltilebileceğini¹⁰¹ savunarak, insanı mutlak hür sayan Mutezili anlayışla, kişiye hiçbir hürriyet tanımayan cibrî anlayışa karşı çıkmış ve Ehl-i sünnet çizgisinde olduğunu ortaya koymuştur. İlk dönem sûfilerinin bu tavrı tasavvufun hangi çizgide doğup geliştiğini anlamak için önemlidir.

Kelâbâzî eserlerinde bazı mutasavvıfların ölüm anlarındaki hallerinin güzellikleriyle ilgili örnekler verir. Bu örneklerde Allah'ın sevdiği kullarının canlarını kabzederken acı çektiği bunun da ötesinde kabzın gerçekleşmesi için Allah'ın sevdiği kullarını ikna ettiği dolayısıyla ölüm halinin doğallığı görülmektedir.

Sonuç

Tasavvufun zühhd döneminde varolan saflık ve berraklık zamanla bozulmaya yüz tutmuştur. Zamanla asr-ı saadette yaşanan zühhd hayatındaki öz ve hakikat gitgide tefessüf etmeye başlamıştır. Sûfililiğin manası gitmiş şekli kalmıştır. IV. asırda tasavvufu anlamayan ve yaşamayanlar sûfilik iddiası peşinde koşmuşlar, sûfilik vasfına haiz olmayanlar tasavvufla süslenmeye özen göstermeye başlamışlardır. Tasavvufu kabul ettiğini dili ile ikrar edenler, davranışlarıyla bu yolu inkâr etmişler ve Tasavvufun özüne aykırı birçok şey tasavvufla yamanmaya başlanmıştır. Hicri IV. asırda Kelâbâzî işte böyle bir ortamda yaşamış ve tasavvufu yeniden meşru zemine çekme ve dolayısıyla savunduğunu gerçekleştirmek için cihetine gitmiştir.

Kelâbâzî tasavvufla alakalı ilk eser veren sûfilerdendir. *Ta'arruf* adlı eserinden tasavvufun kavramlarını ilk kez ele almıştır. *Bahru'l-fevâid* adlı eserinde ise hadîslere ge-

95) *Bahru'l-fevâid*, s. 161.

96) Aynı yer.

97) Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 3/321,399.

98) *Bahru'l-fevâid*, s. 160.

99) *Bahru'l-fevâid*, vr. 236a.

100) *Bahru'l-fevâid*, vr. 199a.

101) *Bahru'l-fevâid*, vr. 202a.

tirdiği yorumlarda, Allah aşkını ve O'na yönelmeyi, dünya sevgisini terk etmeyi, dünya nimetlerinin geçici olduğunu, gafletten uyanmayı, gurur, kibir, ihtiras, haset gibi manevî hastalıkların olumsuzluğunu, nefsanî arzuların zararlarını ve bunları bırakmanın yollarını ele almıştır. Ayrıca insanın gerektiği olgunluğa erişmek ile Allah'a yakın ve insanlığa faydalı olmak için ihtiyaç duyduğu güzel hasletlere ve İslam'ın güzelliklerine temas ederek, Kur'an ve Sünnet'e bağlılığı işlemiştir.

Kelâbâzî haller ve makamlardan bahsederken insan ruhunu tahlil etmiş, ona arız olan halleri ve bunlardan korunma yöntemlerini belirlemeye çaba sarf etmiştir. O insanın olgunlaşma serüveninde mücâhede ve riyazeti vazgeçilmezler arasında zikretmiştir. Tasavvuf ıstılahları daha önce kelime olarak açıklanırken Kelâbâzî'yle birlikte bunlar, makam ve hal olmak üzere iki kısımda incelenmiş yani terminolojik olarak kavramların içi tasavvufî muhtevayla doldurulmuştur. Kelâbâzî diğer ilk dönem mutasavvıfları gibi sosyal hayattaki karışıklığa çözüm olarak insanın yeniden inşasını görmüş, bunun için de, "kendini gerçekleştirmiş" olgun insanların yetişmesinin önemine vurgu yapmıştır. Tasavvufî halleri ve makamları insanın olgunlaşma sürecindeki önemli taşlar olarak görmüş ve bu bağlamda değerlendirmeler yapmıştır. Ahlâkın ferdfi, dînî ve sosyal yönlerine temas eden Kelâbâzî yalan, iftira gıybet, cimrilik, kibir, gösteriş haset gibi davranışların, insanların kendilerine ve topluma yabancılaşmasını ve sağlıklı ilişkiler kuramamasını da beraberrinde getireceğini belirtmiştir. Yine o, insanın yapısı itibariyle bazı olumsuz vasıfları da yaratılışından getirdiğini belirterek bunun da ancak riyazet ve mücahade yoluyla terbiye edilebileceğini söylemiştir.